

*Добробог Л. М.,
кандидат історичних наук, доцент
начальник докторантури та ад'юнктури (аспірантури)
Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*

ПІДГАЛУЗЬ ПРАВА І КОМПЛЕКСНА ГАЛУЗЬ ПРАВА ЯК ЕЛЕМЕНТИ СИСТЕМИ ПРАВА: ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ

Анотація. У статті розглядаються проблемні аспекти змісту системи права. Акцентується увага на таких елементах, як підгалузь права і комплексна галузь права. Зазначається, що питання виокремлення підгалузі права як окремого елемента системи права, а також проблема комплексної галузі права потребує комплексного дослідження.

Ключові слова: галузь права, інститут права, комплексна галузь права, норма права, підгалузь права, система права.

Постановка проблеми. Одним з ключових питань загальної теорії права є концепції розуміння права. Слід наголосити, що в жодній з них не заперечується така ознака права, як системність. Саме тому дослідження системи права є вкрай важливим для юридичної науки, воно дозволяє глибше зрозуміти сутність і призначення цього соціального явища. Актуальність вказаної теми посилюється відсутністю в юриспруденції єдиного підходу до розуміння його змісту. До того ж, з'ясування змісту поняття «система права», висвітлення елементів цієї системи має не лише наукове, а й практичне значення, оскільки дозволяє підвищити ефективність як правотворчості, так і правозастосування, а відтак досягти і мети правового регулювання – правопорядку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема системи права почала активно розроблятися в 30-х роках ХХ століття. Значний внесок у її розроблення внесли такі радянські вчені, як: В. Алексєєв, О. Іоффе, В. Копейчиков, М. Шаргородський та ін. У сучасній юридичній науці система права є предметом вивчення таких вітчизняних науковців, як: В. Костицький, Ю. Оборотов, Н. Онищенко, О. Петришин, С. Погребняк, П. Рабінович, О. Скакун, М. Цвік та ін. Серед останніх комплексних досліджень системи права слід згадати роботу Мураховської Т. Є. «Формування нових галузей в системі права України» [1].

Водночас, не зважаючи на наявність значної кількості праць на вказану тему, питання системи права залишається актуальним, що є об'єктивним явищем, оскільки воно залежить від суспільних відносин, які постійно перебувають у динаміці, зазнають змін. У цій роботі досліджуються саме проблемні аспекти змісту системи права.

Мета дослідження – висвітлення проблемних аспектів системи права, зокрема підгалузі права і комплексної галузі права.

Виклад основного матеріалу. Як відомо, до основних особливостей романо-германської правової сім'ї відносять те, що існує єдина ієрархічна система джерел права, система визнає поділ на публічне і приватне право, а також на галузі права; законодавство носить кодифікований характер.

Відомий дослідник правових систем Рене Давид вказував, що публічне право, як і приватне право, в усіх країнах романо-германської системи поділяється на одні і ті ж основні галузі: конституційне право, адміністративне право, міжнародне публічне право, кримінальне право, процесуальне право, ци-

вільне право і торгове право, трудове право і так далі Той же збіг спостерігається і на нижчому рівні – правових інститутів і понять, у зв'язку з чим, як правило, немає ніяких труднощів при перекладі юридичних термінів з французької мови на німецьку, іспанську, італійську, голландську, грецьку або португальську [2, с. 86-89].

Таким чином, усталеним в юридичній навчальній та науковій літературі є підхід, відповідно до якого елементами системи права є: 1) норма права; 2) інститут права; 3) галузь права, а інколи виокремлюють підгалузі права [3, с. 249].

Зрозуміло, що первісним елементом системи права виступає норма права. Норма права носить загальний характер, тобто, вона не припиняє свою дію після одноразового застосування, а діє постійно і безперервно. Норма також характеризується неперсоніфікованістю – вона поширює свою дію не на індивідуально визначених, а на будь-яких осіб, які вступають або можуть вступити в правовідносини на її основі. Норми права мають формально-визначений характер і в своїй сукупності утворюють інститути та галузі права.

Інститут права – це сукупність відокремлених, взаємопов'язаних правових норм певної галузі чи підгалузі права, що регулюють певну групу однорідних суспільних відносин. Інститут права регулює окремі сторони суспільного життя і характеризується певними властивостями, а саме: регулятивністю, предметністю та галузевістю. Його головне призначення – забезпечити відносно завершене регулювання у межах своєї групи однорідних суспільних відносин.

Серед інститутів права вирізняють [4]:

1) *галузеві* (інститут громадянства, інститут спадкування), що складаються з сукупності норм однієї галузі права;

2) *міжгалузеві* (інститут юридичної відповідальності; інститут права власності), що складаються з сукупності норм різних галузей права;

3) *комплексні* (інститут права власності складається з інститутів власності українського народу, державної, приватної та комунальної власності), до складу якого входять менші за обсягом інститути.

Наведена класифікація дозволяє зробити висновок про певну непослідовність виокремлення як окремого елемента системи права підгалузі права, адже остання розуміється як складова частина галузі права, сукупність інститутів права, які регулюють певну сферу однорідних суспільних відносин. Галузь права, що складається з підгалузей права, може містити лише галузеві інститути, так як міжгалузевий інститут не може бути складовою підгалузі права. Більш логічним видається замість пустого (з нульовим обсягом) поняття «підгалузь права» використовувати загальне поняття «комплексний інститут». Так, проаналізувавши наукові дослідження в окресленій сфері, можна зробити висновок про те, що на відміну від інститутів права, підгалузь права не є обов'язковим елементом кожної галузі права. Вона утворюється лише в межах найширших за обсягом нормативного матеріалу галузей пра-

ва. Наприклад, у структурі конституційного права вирізняють такі підгалузі, як виборче, парламентське, муніципальне право; в структурі цивільного права – зобов'язальне, авторське, спадкове право; в структурі фінансового права – бюджетне та податкове право.

Галузі права, для яких характерні невеликі обсяги нормативного матеріалу, не мають у своєму складі підгалузей права (процесуальні галузі права). В той же час, за певних умов, а саме: об'єктивної потреби у регулюванні суспільних відносин, підгалузь може набути характеру самостійної галузі права. Так, наприклад, із галузі цивільного права виокремилось сімейне право.

Базовим же структурним елементом системи права є галузь права. На думку Ю. Задорожного, структурним елементом системи всіх без винятку держав континентальної правової сім'ї є галузь права. Саме галузева класифікація права є тією важливою ознакою континентальної системи права, яка надає їй специфічних, тобто відмінних від інших правових систем світу, характерних ознак [5, с. 10-11].

С. С. Алексєєв вказував, що галузі права – це найбільш значні, центральні ланки структури права. Вони охоплюють основні, якісно особливі види суспільних відносин, які по своєму глибинному економічному, соціально-політичному змісту вимагають відособленого, юридично своєрідного регулювання. Відповідно до цього для галузей права характерним є те, що вони забезпечують специфічні юридичні режими правового регулювання [6, с. 244-245]. При цьому, як вказує автор, хоча ступінь специфіки галузевих режимів може бути різним (вони можуть бути генеральними, видовими, спеціальними), кожна галузь права з юридичного боку виділяється в правовій системі саме таким режимом регулювання. Галузевий режим в межах відповідної сфери правової дійсності пронизує всі частинки правової тканини, весь комплекс властивого даній спільності норм юридичного інструментарію.

На сьогодні майже класичним можна вважати таке визначення галузі права: галузь права – це сукупність норм права, які регулюють певну якісно однорідну сферу суспільних відносин специфічними методами правового регулювання.

Одразу слід зауважити, що на сьогодні у вітчизняній юриспруденції достатньо очевидна ситуація невизначеності в підході до системи національного права. Доволі часто робляться спроби виокремлення нових галузей права, обґрунтування галузевого статусу того або іншого правового інституту. Вкажемо тут на міграційне право, податкове право, страхове право та ін.

Аналізуючи таку ситуацію, але в аспекті системи права Російської Федерації, А. О. Головіна запитує, наскільки виправдане таке «розмивання» системи права і чи не приведуть спостережувані процеси до стирання грані між галуззю права та інститутом права, підгалуззю права? Чи не втрачений в даний час надійний орієнтир для галузевих юридичних наук при вирішенні питань про місце тієї або іншої галузі права в системі російського права? [7, с. 3].

У 1937 р. В. К. Райхер в роботі «Суспільно-історичні типи страхування» вперше висловив ідею про наявність основних і комплексних галузей права. На думку автора, природа комплексної галузі відрізняється від природи звичайних галузей. Першим властиві такі ознаки: наявність достатньої кількості норм права; застосування норм права лише у певній сфері; велике політичне, господарське та інше значення цих норм права [8, с. 196]. В 1957 р. погляд цього науковця був підтриманий Ю. К. Толстим, який виступив з твердженням, що комплексні галузі права, на відміну від основних, ніякого місця в системі права не займають, а їм відводиться лише умовне місце залежно від цілей систематизації при систематизації норм.

У 1961 році ідея існування комплексних галузей права спочатку була підтримана також О. С. Іоффе та М. Д. Шаргородським, які вважали її позитивною з погляду практичного застосування для систематики чинного законодавства.

Г. П. Курдюк: зазначає: «Еволюційні процеси, що відбуваються в суспільстві, кардинально змінили всі без виключення галузі права, трансформували відношення до приватного і публічного в праві. В умовах сучасності ми все частіше спостерігаємо процеси проникнення елементів публічного права у галузі приватного права і, навпаки, елементів приватного права у галузі публічного права» [9, с. 18].

Б. М. Дронів акцентує увагу на тому, що взаємовплив приватного і публічного права в сучасних умовах знаходить свій прояв у виникненні галузей права, які мають змішану (комплексну) природу. Особливості врегульованих ними суспільних відносин вимагають комбінування імперативного та диспозитивного методів правового регулювання задля належної реалізації й захисту приватних і публічних інтересів. Виникнення змішаних галузей права є закономірним наслідком розвитку права, тих конвергентних процесів, що відбуваються в системі права на сучасному етапі історичного розвитку людства [10, с. 217].

С. С. Алексєєв виокремлює профілюючі (фундаментальні) галузі, комплекс яких залишається незмінно непорушним, стійким, стабільним, якою б не була складною, багатоелементною за своєю структурою розвинута правова система. Це – державне право, адміністративне право, цивільне право, кримінальне право, а також процесуальні галузі.

Ці галузі: 1) вичерпно концентрують генеральні юридичні режими, групові методи правового регулювання; 2) відрізняються юридичною «чистотою», яскравою контрастністю, юридичною несумісністю і тим самим унеможливають взаємне субсидіарне застосування норм, що складають ці галузі; 3) юридично первинні, тобто, містять початковий правовий матеріал, який потім так чи інакше використовується при формуванні правових режимів інших галузей і внаслідок цього виступають як заголовні підрозділи цілих груп, сімей галузей права, наприклад, цивільне право – заголовний підрозділ сім'ї галузей цивільно-правового профілю; 4) у своїй сукупності, як і належить ядру цілісної системи, мають струнку, закінчену архітектуру, поєднані чіткими закономірними залежностями, ієрархічними зв'язками [6, с. 247-248]. Вони утворюють з юридичного боку провідну частину розвинутої правової системи, її ядро. Відповідно до профілюючих галузей формуються і функціонують на основі власних видів суспільних відносин інші основні галузі – трудове право, земельне право, сімейне право, фінансове право, право соціального забезпечення. Окремою групою вказуються комплексні галузі права, для яких характерне поєднання інститутів різних галузей права – господарське право, сільсько-господарське право, морське право і природоохоронне право.

А. О. Головіна, розвиваючи одну з вказаних ознак фундаментальних галузей, названу третьою, пропонує виокремлювати материнські та дочірні галузі права. При цьому під «материнською» галуззю права пропонується розуміти галузь російського права, в межах якої історично виникло і розвивалося те або інше правове утворення (інститут права, підгалузь права), що претендує на статус самостійної галузі права або, що вже виділилося в таку. Відповідно, «дочірня» галузь права – це галузь права, норми якої спочатку формувалися і розвивалися в межах «материнської» галузі права, і з якої вона виділилася згодом в ході закономірного історичного розвитку [7, с. 11].

До цього часу нечисленні прибічники комплексних галузей права не можуть переконливо обґрунтувати причини їх існування та розкрити їхню природу. Становлення і розвиток комплексних галузей в системі національного права відбувається

скоріше всупереч, аніж завдяки теоретичним зусиллям правознавців. Своїм існуванням комплексні галузі зобов'язані лише об'єктивним тенденціям у розвитку системи права.

Комплексна галузь права як елемент системи права, що об'єктивно складається, є сукупністю правових норм, регулюючих як публічно-правові, так і приватноправові відносини, які неможливо регламентувати однією галуззю права.

Комплексна галузь права, регулюючи особливу змішану групу суспільних відносин, є структурним елементом системи права. Згодом комплексна галузь права може бути перетворена в галузь права, регулюючи однорідну групу публічно-правових або приватноправових відносин. Разом з тим, слід враховувати, що зміни, які відбуваються в системі права, безумовно, відбиваються на положеннях відповідної національної правової системи.

Висновки. Таким чином, традиційно серед елементів системи права виокремлюють норми, інститути і галузі права. Питання ж про виокремлення підгалузі права як окремого елемента системи права потребує комплексного дослідження та додаткової аргументації. Проблема комплексної галузі права, зважаючи на постійний розвиток суспільних відносин, появу нових галузей законодавства, є актуальною і до сьогодні та потребує комплексного дослідження. Методологію комплексної галузі, складає система основних методів правового регулювання: імперативний і диспозитивний методи. Проте є необхідність у формуванні спеціального методу регулювання, який би поширював свою дію на всі комплексні правові галузі. Основне призначення даного комплексного методу – встановлення збалансованої дії на публічно-правові і приватноправові інтереси.

Література:

1. Мураховська Т. Є. Формування нових галузей в системі права України: автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.01 / Т. Є. Мураховська; Харк. нац. ун-т внутр. справ. – Х., 2011. – 19 с.
2. Рене Давид. Основные правовые системы современности / Пер. с фр. В. А. Тумианова. – М.: Прогресс, 1988. – 196 с.
3. Загальна теорія держави і права / М. В. Цвік, О. В. Петришин, Л. В. Авраменко та ін.; за ред. О. В. Петришина. – Харків: Право, 2009. – 584 с.
4. Цвік М. В. Інститут права // Юридична енциклопедія / За ред. Ю. С. Шемшученко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://cyclcop.com.ua/content/view/1107/58/1/1/>.

5. Задорожний Ю. А. Римське право – доктринальна першооснова права та юридичної науки в країнах романо-германської правової сім'ї та в Україні: автореф. дис. к. ю. н.: 12.00.01 / Ю. А. Задорожний; КНУВС. – К., 2008. – 18 с.
6. Алексеев С. С. Общая теория права: В 2-х т. – Т. I. / С. С. Алексеев–М.: Юрид. лит., 1981. – 360 с.
7. Головина А. А. Критерии образования самостоятельных отраслей в системе российского права: автореф. дис. к. ю. н.: 12.00.01 / А. А. Головина. – М., 2012. – 34 с.
8. Райхер В. К. Общественно-исторические типы страхования / В. К. Райхер. – М.-Л., 1947. – 282 с.
9. Курдюк Г. П. Историко-правовые предпосылки современного представления системы российского права / Г. П. Курдюк // Общество и право. – 2009. – № 4. – С. 16-21.
10. Дронів Б. М. Змішані галузі як результат взаємодії приватного і публічного права / Б. М. Дронів // Форум права. – 2011. – № 4. – С. 213-218.

Добробог Л. М. Подотрасль права и комплексная отрасль права как элементы системы права: проблемные аспекты

Аннотация. В статье рассматриваются проблемные аспекты содержания системы права. Акцентируется внимание на таких элементах, как подотрасль права и комплексная отрасль права. Отмечается, что вопрос выделения подотрасли права как отдельного элемента системы права, а также проблема комплексной отрасли права требует комплексного исследования.

Ключевые слова: отрасль права, институт права, комплексная отрасль права, норма права, подотрасль права, система права.

Dobrobog L. Subsection of law and complex branch of law as elements of the system of law: problematic aspects

Summary. The article deals with the problematic aspects of the content of the system of law. Attention is focused on such elements as the subsection law and complex branch of law. It is noted that the issue of distinguish is hinge of the subsection of law as a separate element of the system of law and the problem of the complex branch of law require comprehend save study.

Key words: branch of law, institute of law, comprehensive branch of law, norm of law, subsection of law, system of law.